303

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

(REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES)

Müdür — Editor
Prof. M. Tayyib GÖKBİLGİN

CİLD—VOLUME : VI
CÜZ — PARTS : 1 - 2
1975

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1975

Taşköprü-zâde ve İlmî Görüşleri

(I)

M. Tayyib GÖKBİLGİN

XVI. yüzyılın Türk ilim ve fikir adamları arasında kişiliği ve eserleri ile bilhassa seçkin bir yeri olan Taşköprü-zâde Ahmed İsâmeddin efendi, bir kısım araştırıcıların belirttiğine göre, ecdâdı ile iftihar etmeyip kendi bilgisi ve faziletleri ile haklı bir şöhret yapmış bir ilim adamı idi. Babası kadılıklarda bulunan (Bursa, Ankara, Halep kadılıkları) Mevlânâ Mustafa idi. Dedesi Taşköprü'den çıktığı cihetle soyadı böylece kalmıştı. 14 rebîülevvel 901 (2 Aralık 1495) de Bursa'da doğmuş, tahsilini Ankara, Bursa ve İstanbul'da, babası, amcası, dayısı gibi müderrisler ve daha başkaları (msl. Fenârî Muhiddin Çelebi, Seydi Muhiddin Efendi v.b.) yanında yaptı. Bundan sonra kendi kendisini yetiştirmesi gerektiğini, babası ona, Mecdî efendinin ifâdesi ile, şöyle anlatmıştı : «zimmet-i himmetine lâzım olan hakk-ı übüvveti ben tamam eyledim! şimden sonra tekmîl-i zât ve tahsîl-i kemâlât eylemek senin elindedir». Gerçekten o, ilim aşkı ile öğrenimini sürdürdü; çeşitli bilginlerden, Şerh-i Miftâh, Tefsîr-i Keşşâf, Sahîh-i Buhârî, Şifâ, İlm-i Hilâf, İlm-i Cedel gibi ders ve ilimleri öğrendi. Böylece ulûm-ı akliyede ve arapça ilimlerde fikir yürütecek, münakaşalar yapabilecek bir duruma gelmişti. Mecdî Efendi, Taşköprü-zâde'nin bir kaç suretle «mucâz» olduğunu bir taraftan Cemâleddin Aksarâyî ve Şeyh Ekmel gibi âlimleri de kapsayan kimselerden, diğer yandan Hoca-zâde, Fahreddin Acemi, Sadeddin-Teftazânî gibi büyük âlimlere ulaşan bir yoldan) söylemektedir. H. 931'de, yani tam otuz yaşında, o, artık olgun bir ilim adamıdır ve bir ilmî vazife görecek niteliktedir. Kendisine ilk vazife olarak Dimetoka'da Oruç-Paşa Medresesi verilmiş, sonra İstanbul'da Hacı Hasan Medresesine naklolunmuştur. Daha sonra Üsküp ve Edirne'de de vazife görmüş, tekrar İstan-

bul'da Kalender-hâne ve Mustafa Paşây-ı Atîk Medreselerinde bulunmuş, Semâniye müderrisliğine, Sahn Müderrisliğine yükselmiş, Bursa ve nihayet İstanbul Kadılığına (17 Şevval 958=18 Ekim 1551) getirilmişti ki, bu sırada artık ilim ve şöhreti çok artmış yüksek ve itibarlı bir kimse idi. Taşköprü-zâde bu vazîfede iken gözlerine ağır bir hastalık ârız olup da körleşince (17 rebiülevvel 961=20 Şubat 1554) emekli olmuş, hayatının geri kalan kısmını ibâdete hasretmişti. Ölümü recep 968 sonbaharında (nisan 1561) olup Âşık-Paşa mahallesinde Seyyid Velâyet türbesi civârında medfundur. Ebûlhayr (أبو الخير) lâkabı verilen Taşköprüzâde Isâmeddin Ahmed Efendinin ölümüne, « وصلت لاهوت » terkibi tarih düşürülmüştür. Diğer bir tarih mısrâı da şudur : « أيله الهى قبرنى پر نور دائما » Mecdî Efendinin tesbitine göre, birçok önemli konularda ve bazı güç meselelerin halline dair otuzdan fazla risâle yazmış, fakat bunlar hep müsvedde halinde kalmış ve temize çekmeye imkân bulamamıştı. Gözlerini kaybettikten sonra Şakaayik-i Nu'mâniye'yi dikte ettirerek yazmıştı. Bu büyük eserde âlimlerden 300 ve şeyhlerden 200 kişinin hal tercümelerini toplamıştır.

Taşköprü-zâde'nin arapça şiirleri de vardı. Ebûssuûd Efendinin bir nüktesine karşılık söylediği arapça bir kıt'a meşhurdur ve bunu Atâî nakletmektedir. Müellifimizin iki değerli eseri üzerinde ve bunlarda belirttiği ilmî görüşleri hakkında bâzı tanıtmalar yapmak istiyoruz.

I. *Şakaayik-i Nu'mâniyye*

XVI. yüzyılda yazılan tarihî ve biyografik eserlerde, öteden beri bu konulardaki telîfatta mevcut geleneğe uyularak, bir dîbâce ve mukaddime yazmak usûlüne riâyet edilmekte idi ki, gerek bu eserin arapça aslında, gerek Mecdî Efendi tercümesinde bu, bir çok açılardan önemli olan, mukaddimeyi görüyor ve Taşköprü-zâde'nin islâmî tefekkür kurallarına uygun görüşlerini öğreniyoruz. Bu mukaddimede şu görüşlere yer verilmişti :

a) İnsan, bütün âlemlerin gerçeklerine ve inceliklerine vâkıf, ilim ve irfana mazhar olmuştur. «وما خلقت الجن وا لانس الا ليعبدون» âyetinin[1] delâletiyle âlemin yaradılışından ve Âdem'in gönderilişinden asıl maksat, irfân-ı ilâhî yâni Tanrı'nın vücûdunu anlamak ve onun birliğini istidlâl etmektir. Aynı şekilde: و يتفكرون فى خلق السموات و الارض âyeti[2] delâletiyle, âlimlerin ya-

1 K. 51/56
2 K. 3/191

radılışı cümlesinden olarak zemîn tabakaları ve safhalarına saçılmış ve yüce âsümân tabakalarında var olan kutsal eser ve tezâhürleri tefekkür eylemektir. Kezâ « ان فى خلق السموات و الارض و اختلاف الليل و النهار لآيات لقوم يعقلون » âyeti[3] delâletiyle gece ve gündüzlerin birbirini izlemesinde, dört ayrı mevsimin birleşmesinde münderiç olan binlerce sırrı hakikat açıklığına kavuşturmaktır.

b) Taşköprü-zâde, insan ferdlerinin kemâlât-ı nefsâniyelerinin, yâni, anlayış ve olgunluklarının yaradılış itibâriyle başka başka olup türlü derecelerde bulunduğunu açıklamaktadır. Onun düşüncesine göre, insanlarda fıtrî istidatlar, ve «cibillî melekât» aynı şekil ve derecede değildir; «medâr-ı tekevvün ve ibdâ olan hükm-i hâife iktizâsı üzere» türlü türlü olması sebebiyle kemâlât-ı insâniyet dahi başka başka zuhur eder ve ibtidası olmıyan zamanlardan beri mukadder olan mikdar ve sınırlı bir derecede tahsîl ve tekmîl olunur; ancak, ezelî kısmette farz ve takdîr olunan mikdar elde edilir. Kezâ, « ان كل شىء خلقناه بقدر » âyeti[4] delâletiyle her kişi, «mukaddir'ül-âmâl» (emelleri takdir eden) ve «müdebbir'ül-ahvâl» (ahvâli idare eden) tarafından kendisi için mukadder olan pâyeden başka bir pâyeye yükselemez, onun müyesser ettiği mavkıfin bir kademe ilerisine gitmez : « ذلك تقدير العزيز العليم » âyeti[5] buna delildir.

c) Kemâlât-ı nefsâniye ashâbının, mîzâç ve meşreblerinin ayrılığı sebebiyle, iki yolda yürüdüğünü belirten müellif, bir kısmının ilm-i zâhirde, bâzısının da ilm-i bâtında derinleştiğini bildirmektedir. Taşköprüzâde'ye göre, ilm-i zâhir sâhipleri « علام الغيوب وكشاف السرائر » tarafından kendilerine meşrûât ve mesmûâtın usûlü asıl ve fer'i ile, mâkulât ve menkulât fürûu hâşiyeleri ile tavzîh, izâh ve telvîh edilmiştir.

Erbâb-ı bâtın ise sâlik-i mesâlik-i tasavvuftur. İsimlerin ve sıfatların incelikleri Tanrı tarafından kendilerine öğretilmiş ve anlatılmış, «Esrâr-ı esmâ-i ilâhiyye» telkîn olunmuştur. Taşköprü-zâde, bu suretle insanları : «ashâb-ı kemâlât-ı ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın» erbâbı diye başlıca iki gurupa « نوع اول , نوع ثانى » ayırdıktan sonra birinci gurubu sınıflara, türlere taksimetmekte ve her türün ilim ve fen dallarından birine intisap etmekle temâyüz eylediğini bildirmektedir :

---

3 K. 2/164
4 K. 55/49
5 K. 36/38

(A)

1) Fenn-i sarf (gramer) ilmine hakkıyla âşinâ olanlar,

2) Nahviyyûn yani sentaks ilmine i'râb olunan mânâya ilişkin çalışmaları yapanlar,

3) Erbâb-ı mantık. «İlm-i mizân ile... tertîp ve terkîp eyledikleri mukaddimât-ı ilmiyyeleri müntecc-i netâyic-i âliye olup her biri mertebe-i tasavvurdan hâriç kazâyây-ı mûcibe-i külliye-i ulûm-ı celiyyenin mevzûât ve mahmulâtının sugrâsını ve kübrâsını tasdîk ve tahkîk eyledi»,

4) Maâni ve Beyân sâhipleri. Ezel gününde vasl, fasl, hasr ve kasr olunan hâller gereğince Tanrının te'kîd ve te'yîdleri ile müeyyed ve müekked olmuşlar, sûrî ve mânevî muhassenât ile süslenmişlerdir; maâni ve beyân ilimlerini muhtasar, mücmel ya da mufassal ve mutavvel îzâh edip meşhur olmuşlardır.

5) Kelâmiyyûn. Bu ilim dalı mensupları mevkif-i ezelde lâtif nitelikler ile dopdolu olarak kendilerinde ilim cevherleri simgelemiş, bâtıl mezhepler ve âtıl akîdelerden ayrılıp «tecrîd-i tefrîd-i nufûs-ı nâtika eylemeğin her biri mîr-i sadr-ı câh ve celâl ve seyyid-i erbâb... kemâl olmuşlardı».

6) Usûl ve fürü' sahipleri, fakîhler..

Bunlar farz ve takdirin başlangıcında «mefrûz, mukadder, mansûs, mukarrer» olan ilimlerin başlıca koşullarını vaz' edip kendilerinin asıl îtikadlarını tashîh ve tenkîh eyledikten sonra her biri bildikleri ve ihâta eyledikleri fıkıh gerçeklerini, hazinelerini ve «dürer-i ğurer-i mesâil-i şer'iye» dediği şeriat sorunlarının en makbul ve güzide olanlarını, keşf, ıslâh ve îzah ederek açıkça meydana koymuşlardır.

7) Tefsirciler, Kur'an-ı kerîmin lûgat ve kamusuna gramer ilmi üzere vakıf olup bunu meydana koyduktan sonra, bu lûgatların, Kur'andaki elfâzın arkasında gizli bulunan rumuzlarını, nüktelerini, mecâz, ve istiârelerini güzel bir üslûp ile beyân etmektedirler. Her biri «keşşâf-ı müşkilât» olup içlerinden kadı-i Beyzâvî gibi kimseler çıkmıştır.

8) «Erbâb-ı dirâyetten ashâb-ı rivâyete müteâllik kast-ı hadîs eyleyenlerdir». Peygamber hadîsleri râvilerinin beyân ve naklettikleri Şerîat-ı Muhammediyeden çeşitli meseleleri bu muhaddisler açıklayarak İslam ümmetine yol göstermişlerdir.

9) Şimdiye kadar sayılanların üstünde ve ötesinde bir sınıftır ki, bunlara (ائمهٔ دین و زمرهٔ مجتهدین) eimme-i din ve zümre-i müctehidîn denilmektedir. Bunlar «celî ve sahîh ictihâd ile dört yüksek delilden bir görüş sağlayamadıkları ahvâlde Kur'an'dan fer'î mâhiyette ahkâm-ı şer'iyye çıkararak «istinbât-ı mesâil-i sahîhe-i sarîha» elde etmeye mâlik olmuşlardır. Dört mezhep ile eimme-i erba'adan İmâm-ı A'zam Nu'mân bin Sâbit'in ictihadları bu meyandadır.

(B)

İkinci gurup, (نوع ثانی) asbâb-ı bâtın ve erbâb-ı tasavvuftur ki kendileri olgunlaştıktan sonra hak yolunu tutanların açık ya da gizli ışıklarını irşâd eserlerinin nurları ile alevlerler ve onları saâdete gark ederler.

Bu neviden olanlar iki yolda yürürler ve her biri kendi yolunda ilerleyerek matlûp olan gerçeğe vâsıl olurlar ve her ikisi de bir kavşak noktada, bir vâdide birbirleriyle buluşurlar ve birleşirler.

I. Birinci kısma mensup olanlar zikr-i cehrî ile zâkir olup halvette ve alenen yüksek sesle Zikrüllâhla meşguldürler, Kelime-i tevhîdi zikr ile Kur'an-ı Kerimden kırâat edip i'lâ-i kelime-i 'ulyâ eylerler, «gülbânk-i evrâd ve efkârları, meclislere şeref veren hây ve hûyları âlem-i vâlânın mütemekkinleri kulağına gelir, onları mes'ud kılarlar».

II. Zikr-i hafî ile iştigal eyleyenlerdir. Bunlar Tanrının adını dile getirmezler ve «kilid-i endişe-misâl lâl olup sırr-ı mektûmdan zâhirde râz açmazlar».

Şöyle sakla sırr-ı aşkı tende cânın duymasın
Hâlet-i aşkı hikâyet kıl zebânın duymasın
Fehvâsınca ne dil ve can âgâh ve haberdâr olur
Ve ne de sırr-ı metûma zafer bulur

«لسان الحال انطق من لسان المقال» sözü gereğince Tanrının zikrine lisân-ı hâl ile ilticâ ederler. Bu iki asıl yola bir çok tâli yollar bağlanmaktadır.

1) Halvetiyye : Feyz-i ilâhi ile tezyîn etmek için derûnlarındaki halvethâneyi herşeyden boşalttıkları için Halvetî denilmiştir.

2) Bayrâmiyye : Her zaman sâim, gece gündüz ayaktadırlar. «Iyd-ı saîd-i âhirette» Tanrının nimetlerine mazhar olacaklarından Bayrâmiyye denilmiştir.

3) Nakşibendiyye.
4) Zeyniyye.
5) Mevleviyye.

Taşköprü-zâde tasavvuf tarîkatlerini saydıktan sonra ve her birini kendi görüşlerine göre anlattıktan sonra bunlardan daha eski devletler devirlerindekilerin adları, hâl ve hayatlarının «cerâid-i sâlifede» zapt ve tahrîr olunduğunu, Osmanlı devleti zamanında ve ülkesinde yetişen ulemâ ve sulehânın ahvâllerini ise Şakaayik-i Numâniye'de topladığını bildirmektedir. Bu esere bu adın verilmesinin sebebini, faziletler gülistanının menkıbelerini, medihlerini ve millet-i hanefiyye-i Nu'mâniye gülşeninde toplanan maârif nurları çiçeklerinin şerefli hâllerini ihtivâ etmesinden ileri geldiği belirtilmektedir. Şakaayik-i Nu'mâniye, her pâdişahın saltanatı devrine göre tertiplenmiş, sırasıyla âlimler ve mutasavvıflar burada yer almıştır.

II. *Mevzuât'ul-Ulûm*

Taşköprü-zâde'nin bu önemli eseri 1313 (1897)'de İkdam gazetesi yayınlarından olarak iki cilt hâlinde İstanbul'da yayınlanmıştır. Bu eserin basılmasını gerektiren bir takım neşriyat olmuştur ki, oldukça ilginçtir ve bunu bilmekte yarar vardır. Şöyle ki :

İkdam gazetesinin 12 temmuz 1311 (1895) tarihli nüshasında, bu gazetenin yazarlarından olup da sonradan Tarih-i Osmânî Encümeni üyeliğine seçilen tanınmış tarihçi Necip Asım Bey tarafından Bibliyografya başlığı altında bir yazı yayımlanmıştı. Yazar bu makalesinde «Mefâtih' ul-Ulûm» adlı bir eserden ve bunun Avrupa'daki neşrinden bahsediyordu. O sırada Paris'de «La Société Asiatique» adlı ilim cemiyetinin başkanı bulunan Barbier de Meinard, Journal Asiatique mecmuasında eski islâmî eserlerden Mefâtih'ul-Ulûm hakkında bir yazı yazmış ve bu yazıyı da Necip Âsım merhum, İkdam okuyucularına tanıtmış ve özetlemişti. Olay şu idi : Hollanda'da «Warnerian» kitaplığında bulunan elyazması eser Hollandalı müsteşrik Van Wolten delâletiyle neşredilmiş ve nâşir, bu eserin müellifi hakkında Makrîzî, İbn Hallikân, Mes'ûdî gibi Arap müelliflerinden ve bir de Kâtip Çelebi'nin Keşf'uz-Zunûn'undan elde ettiği bilgileri ilim dünyasının bilgisine sunmuştu. Buna göre, Mefâtih al-Ulûm (İlimlerin anahtarları) müellifi, Sâmânî'lerden II. Nuh (M. 977-997)'un vezîri السعيد ابو الحسن عبيدالله بن احمد الفسى nâmına yazan Ebû Abdillah Muhammed bin Ahmed bin Yusuf al-Hârezmî idi.

Mefâtih'ul-Ulûm, o zaman arapçaya maledilmekte bulunan ve henüz lûgat kitaplarına girmeyen ilim, fen ve san'at terimlerinin açıklanması maksadı ile yazılmış küçük bir ansiklopedi gibi idi. Müellifin kökeni her halde Türkistan idi. Soyadının Hârezmî olması buna delil sayılabilirdi. Öyle görünüyor ki, türkçe halk dilinde olan kelimenin henüz ilim diline girmemiş olması sebebiyle, ilmin her dalında ayrı ayrı anlamlarda kullanılması, öte yandan arapçaya acemceden, yâni arabdan gayrı uluslardan alınan terimlerin de mazlûb bulunmaması, Harezmî'yi, bu ıstılahların kökenlerini ve kullanılış şekillerini araştırmak ve anlatmak üzere böyle bir kitap yazmaya sevketmiştir.

Mefâtih'ul-Ulûm başlıca iki kısımdan ibarettir : Birinci bölümde Şer'î ilimler ile buna âit arapça ilimler, ikincisinde ise yunanca ve diğer milletlerden alınan ve Ulûm-ı acemiye denilen müsbet ilimler bâb bâb, fasıl fasıl tafsîl ve îzah olunmuştu. İlk kısmın birinci bâbı fıkıh, ikinci bâbi kelâm (bu münasebetle İslam mezhepleri ile Nasrânîlik, Musevîlik hakkında bilgi), üçüncü bâbı ilm-i nahiv (Yunancada grammatika denildiği belirtilmiş), dördüncü bâbı da kitâbet'e ayrılmıştır. Bu sonucu bölüm fasıllarında «Divân'ül-Harâc, Divân-ı Hazâin, Divân-ı Berîd, Kitâb-ı Ceyş, Subaşı Divânı gibi müesseselerle ilgili bilgi verilmiştir. Bu arada adı bildirilen terimlerin çoğunun farsça ve yunan asıllı olduğu, msl. Kanun, rûz-nâme, gibi, belirtilmiştir. Divân-ı Berîdi «postacı-başı divânı» olarak kaydetmiş ve kullanılan diğer terimleri açıklamıştır. Öte yandan uzunluk ve satıh ölçüleri hakkında da bilgi verilmiştir.

Beşinci bâb şiir ve arûzdan, altıncı ve sonuncu bâb ise ahbâr yâni tarihten bahsetmektedir: mülûk-i fars ve bunların elkaabı, Halîfeler ile mülûk-i islâmiye ve elkabları, zamân-ı câhiliyetteki Yemen hükümdarları ile bunların elkaabı, Rum ve Yunan hükümdarları tarihte kullanılan tâbirler bahis konusu edilmiştir. Mefâtih'ul-Ulûm'un ikinci kısmındakiler ise dokuz bâba ayrılmıştır : Birinci bâb felsefe ve aksamından, ikinci bâb mantıktan bahsetmektedir ki, bunun « الفصل الاول فى ايساغوجى » olduğu kaydedildikten sonra şöyle bir târif yapılmakta idi : هذا العلم يسمى باليونانية (لوغيا) وبالسريانية (مليلوثا) وبالعربية (المنطق) هو المدخل يسمى باليونانية (اسيغوجى)
Üçüncü bâb tıp ilmine, dördüncü aritmetik, yâni ulûm-ı riyâziyeye, beşinci bâb hendeseye, altıncı bâb nücûm (hey'et), yedinci musikî sekizinci cerr-i eskal ve makinalardan, dokuzuncu bâb kimyadan bahsetmektedir.

Unvânı ve içindekiler böyle olan Mefâtih'ul-Ulûm'un tam ilmî bir usulle neşrini takdirle karşılayan Necip Âsım bey yazısının sonuna şu görüşleri de eklemekte idi :

«Tetkikât-ı umûmiye neticesi olarak «Harezmî» olduğu anlaşılan müellifin, Türk nesline mensup medeniyet-i islâmiyye hâdimlerinden olduğuna ilâveten beyân eder ve bunu da eserden istidlâl eyleriz. Burada lisân-ı arabîye mâledilen ıstılâhat-ı ilmiyye ve fenniyye meyânında haylice lûgat-ı türkîye bulunduğu halde bunlar müellifin yetiştiği memleket halkınca malûm olduğundan ihmâl olunmuş ve türkçenin gayriden alınanlar şerh ve îzah edilmiştir». *Mefâtih'ul-Ulûm'*un neşri münasebetiyle İkdam'da çıkan bu yazı o sıralarda ve gazete sütunlarında bir polemiğe yol açmış, o devrin kültür adamlarından Ahmet Mithat Efendi, bu vesile ile, Necip Âsım beyin kendisine, bahsettiği kütüphanelerimizde mevcut «Mevzuât'ul-Ulûm» adlı eserin neşrini bir teklif olarak ortaya atmış, bâzı mutalâalarda bulunmuştur. Ezcümle, eski ilim adamlarının eski Yunan ilminden müsbet ilimleri öğrenirken ve kendilerine mâl ederken bizlerden çok geniş görüşlülük gösterdiğine işaret etmiş, meselâ, islam hükemâsının daha X. yüzyılda yunancadan alarak aritmetik ıstılahını kullanırken, bizim o zaman riyâziye terimini benimsememizin gereksizliğini îzaha çalışmıştı. Ahmet Mithat Efendi, bundan sonra, Taşköprü-zâde'nin kendi eserini *Mefâtih'ul-Ulûm'*dan iktibâs etmiş olmasının lâzım geldiğini ileri sürmekle berâber «Mefâtih» ile «Mevzûât» arasında 400-500 sene geçmiş olduğundan acaba «Mevzuât» müellifi kendi eserini ikmâl suretiyle mi yazmış yoksa sadece bir istinsah mı etmiş, bunu anlamakta büyük ehemmiyet vardır» der, Mevzûât'ul-Ulûm'un neşrini de teklif eder.

Bu yazıya cevap veren *İkdam* gazetesi sahip ve başyazarı Cevdet Efendi, bu konunun aslına ilişkin şu açıklamayı yapmış ve şöyle demişti: ki :

«*Mevzûât al-Ulûm'*un arapça asıl nüshası *Miftâh'üs-Sa'âde*»dir; Taşköprü-zâde'nindir, tercümesi de oğlunundur; Üsküdar'da Selimiye dergâhında Pertev Paşa kütüphanesi ile Süleymaniye Kütüphanesinde birer nüshası bulunur. *Mevzûât'ul-Ulûm, Mefâtih'ul-Ulûm'*un dört mislinden büyük bir eserdir. Ulûm-ı ahlâkiye ve sâireye müteallik mebâhisi gayet mühimdir. Mevzuât... mükaddimesinde *Mefâtih'ul-Ulûm'*dan bahsedilmediğine bakılırsa Taşköprü-zâde merhumun bu eseri görmediği anlaşılıyor. Miftâh'us-saâde, Fransa'da neşredilmekte bulunan ansiklopedi lügatında Osmanlıların en mühim bir eseri bibliyogrâfisi olmak üzere gösterilmiştir...»

Bu konuda gazete sütunlarında daha başka yazılar da çıkar, böyle bir eserin neşrindeki güçlüklerden bahsolunur; ancak sonunda bu eserin

neşrine karar verilir ve böylece Necip Âsım beyin himmeti ile *Mevzuât' ul-Ulûm* yayınlanır. Eserin başında «dibâce» başlıklı mütercimin bir sözü vardır ki, bunda ilmin şeref ve fazileti, saâdet-i ebediyeye vusûl için çok çeşitli ilimlere vâkıf olmak gereği hakkındaki görüşünü açıkladıktan sonra babasının telifine sözü getirir ve şu îzahatı verir : «İmdi ol ulûmun herbirinin şerefi ve mevzuû ve nef'i beyân olunmak ve onların herbirinin dahi esâmisi ve sâir ahvâli zikr ve ilâm olunmak dahi tahsîl-i ulûma terğibde edhal ve nef'i âzam ve eşmel olmağın bu abd-ı fakîr... hâkipây-ı zümre-i fudalâ... Kemaleddin Mehmed bin Ahmed eş-şehîr bi-Taşköprü-zâde'nin vâlid-i büyürkvârı olan ferîd-i dehr ve vahîd-i rûzigâr mevlânâ Ahmed efendi ki Taşköprü-zâde denmekle meşhûr.. olup... ebâ'an ceddin hânedân-ı ilim ve salâhdan zuhûr ve herbiri fazilet ve takvâ ile meşhur olup hususen merhum dekaik-ı ulûm-ı ğarîbeye vakîf ve etvâr-ı sulûk-ı erbâb-ı tarikat ve hakikate vâsıl ve ârif olub ulum-ı zâhirede mazhar-ı yed-i beyzâ ve nîce kerâmât-ı adîdesi zâhir ve hüveydâ iken hikmet-i hudâ ile اذا جاء القضاء عمى البصر fehvâsınca ol fâzıl-ı makbûl kadı-ı belde-i İstanbul iken mübtelây-ı maraz-ı a'mâ... olalı dokuz sene yine ol hâl ile ibâdât ve tesânîfle iştigal üzere iken civâr-ı rahmet-i hakka ittisâl eylemişlerdir...» Mütercim Taşköprü-zâde Kemâleddin Mehmet Efendi, babasını medheden bir mesnevîyi de naklettikten sonra, âlimler ve öğrenciler arasında meşhur olan nice risâlesi olduğunu, ayrıca nefîs bir eser telif edip buna «*Miftah'us Saâde ve Mısbâh'üs-Siyâde*» adını verdiğini, fakat halk arasında Mevzûât'ul-Ulûm denildiğini belirtmektedir.

Mütercim, bu eserin faydaları hakkında uzun boylu açıklamalar yaptıktan sonra, müellifin ölümünden (968/1560) sonra, bu kitabın halk arasında çok meşhur ve aranan bir eseri olduğunu, âlimlerin bunu elde etmek için bir çok gayret sarfettiklerini, çok pahalı ve nâdir bulunur bir hâle geldiğini anlatmakta, ayrıca arapça yazıldığı cihetle bir çoklarının bu eserde yazılanları öğrenemediğini, bâzı dostlarının bu yüzden kendisine müracaatla ve «pederinin irs-i mâlisinden hissedâr olmadınsa irs-i ilmîsinden hod behredârsın» diyerek onu tercümeye sevkettiğini söylemektedir ki, bu tercümeyi Haleb'de ikinci defa kadı iken (1006 = 1597/1598) başladığını ve nihâyet tamamlamaya muvaffak olduğunu da belirtmiş ve tercümeyi yaparken kendi yaptığı ilâvelerin başına (tezyîl) ve sonuna da (intiha) kelimelerini eklemek suretiyle eserin orijinâl kısmından ayırmıştır.

Müellif Taşköprü-zâde, esere başlarken fazl ve kemâl tâlihine hitap ederek ilim ve fenlerin pek çok türlü, bunların hepsini ya da çoğunu öğrenmenin, beşer ömrünün kısalığından ötürü, imkânsız olduğunu belirti-

yor ve bunun çaresinin ne olabileceğini araştırıyor, ezcümle diyor ki, «imdi ol ulûmun cümlesini tekmil ve onunla saâdet-i dâreyni tahsîl etmeyi Rabb-i celîl sana tebşîr ve teshîl ederse habbezâ, zehî saâdet-i canfezâ, hemen ol nimete hamdedip :[6] الحمدالله الذى هدينا لهذا diyesin; zira içinden bâzı gayr-i nâfi ise yine zulmet-i cehli râfi olduğu cihetten makbûl ve memdûh idüği mübeyyen ve meşruhtur» :

«Olamaz kimse cümle ilmi muhît»
«İlim bir bahrdir ki gavri bâ'îd»
«Sa'y ü gûşeş ederse ger bin yıl»
«İmdi ahsen olanı kıl tahsîl»

Müellif birinci mukaddimede ilmin faziletinden bahseder ve bunun Tanrının kitabında, yâni Kur'an'da vârid olan edilleden olduğunu söyler : شهدالله انه لااله الاهو و الملئكة واولو العلم
âyetinde[7] Tanrı, şehâdeti evvelâ nefsi ile sonra melâike ile zikretmiş daha sonra da ulemâyı bildirmiştir. Bu konuda diğer bir âyet[8] :

قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون

«Bilenler ile bilmeyenler nasıl eşit olurlar?» şeklinde vârit olmuştur. Taşköprü-zâde Peygamberin şu hadîsini[9] de buna delil göstermiştir :

يشفع يوم القيمة ثلثة : الانبياء ثم العلماء ثم الشهداء

«Kıyâmet gününde üç zümre şefâat edecektir : Enbiyâ, ulemâ ve şühedâ».

Halîfe Ali de ilmin maldan yedi yönden efdal olduğunu bildirmiştir:

1) İlim Peygamberlerin mîrası, mal fir'avunların mîrasıdır.

2) İlim tesâdüf ile eksilmez, herhangi bir ârıza ile noksan olmaz, fakat mala noksanlık gelir.

3) Mal bir koruyucuya muhtaçtır, ilim buna ihtiyaç duymaz; aksine sâhibini korur, kötülükten uzaklaştırır.

4) Mal sahibi (zengin) ölse, malını dünyada bırakır gider; âlim ölse ilmi onunla birlikte mezara gider.

5) Mal mü'mine ve kâfire nasîb olur; ilim (İslamî ilimler) sadece mü'mine nasîb olur.

6) Halk dînî meselelerde âlime muhtaç olur, fakat mal sâhibine bu konularda hiç kimse muhtaç değildir.

---

6 K. 7/43
7 K. 3/18
8 K. 39/9
9 Muslim, *K.'uz-Zuhd,* 37

7) İlim, sâhibini huzûra sevkeder; mal, sâhibine huzursuzluk verir.

Öğrenmenin fazîleti (fazîlet'üt-ta'allüm) : Kur'an'daki bir âyetin anlamına göre, Cihâd işi ibâdetlerin en mühimi olmasına rağmen yine de mü'minlerin hepsini Cihâd'a sevketmek doğru olmaz; bir kısmının dînî ilimleri öğrenmek için gazâdan geri kalmaları gerektir ki, ilim ve fıkıh tahsil edip, gazâdan dönenleri irşad eylesinler; tâ ki tefakkuh cihâd-ı ekberdir, munkatî olmaya. Peygamberin bir hadîsine göre ise, «bir kimse ki ilim tahsili için bir yol tutsa, zahmet ve meşakkatler ihtiyâr etse, Tanrı onu Cennete giden yola sevkeder».

Yine bu konuda diğer bir hadîs :[10] « اطلبوا العلم ولو با لصين » İslamın büyüklerinden İbn Abbâs'ın şu sözlerini de, Taşköprü-zâde, bu konuda bir misâl olarak nakletmektedir : «Tâlib-i ilim iken zelîl idim, yâni zillet ve muzâyakayı ihtiyâr etmiştim; ama, tahsilimi ikmâl edip de bütün halk faydalanmak için bana tâlip oldukları zaman izzet buldum».

Öğretmenin fazîleti (fazilet'üt-ta'lîm) :

Bâzı âyetlerde, Allah'ın yoluna dâvetten meram, hikmet ve ilim öğretilmesi anlamına gelen hususlar belirtilmiştir : Msl. : «و اذا خذالله ميثاق الذين اوتوا الكتاب لتبينه للناس ولا تكتمونه»
âyetinde[11] de öğretme gereğinin ifâde edildiği belirtilmektedir.

Kezâ Peygamberin şu hadîsi de bunu teyid etmektedir :[12] «لان يهدى الله بك رجلا واحدا خير لك من الدنيا و مافيها»
yâni, «Tanrının senin sebebinle bir kimseyi hidâyete kavuşturması, muhahkkak ki sana, dünyâ ve mâfîhâ'dan hayırlıdır».

Müellifimiz bu konuda Îsâ Peygamberin şu sözünü de bir delîl olarak ileri sürmektedir : «Bir kimse ki âlim ve ilmi ile âmil olur ve bu ilmini başkalarına da öğretmekle faydasını âm ve şâmil kılar, o kimseyi semâvât sâkinleri 'Büyük' olarak vasıflandırırlar»[13].

Peygamberin şu hadîsini de yine bu konuda ilginç bir misâl olarak nakletmektedir : «لا حسد الا فى اثنتين : رجل أتاه الله مالا فسلطه على هلكته فى الحق و رجل أتاه الله حكمة فهو يقضى بها و يعلمها»

---

10 el-Munâvî, *Feyz'ul-Qadîr*, C. I., s. 542, Ha. No. 1110, Mısır 1356/1938

11 K. 3/187

12 Buhârî, *K.'ul-Cihâd*, 102, 143; *Fadâ'il Ashâb'un-Nebi*, 9; *Meğâzî*, 38; İbn Mâce, *Fadâ'il' us-Sahâbe*, 34; A.b. Hanbel, V/238, 333

13 Zuheyr'ubn Harb, *K.'ul-'İlm*, (El Yzm., Chester Beatty, England, No 3491, Vr: 2a)

yâni, «haset -ki bir nimetin başkasında olmayıp kendisinde olmasını istemektir- iki kimse için câizdir : Kendisine Tanrının helâl yoldan zenginlik verdiği ve ona bu malı hak yolunda sarfettirdiği kimse; diğeri, Tanrı tarafından kendisine ilim ve hikmet ihsân edilen ve bu meziyet ve fazilet ile insanlar arasında hükmeden ve başkasına da bu ilim ve hikmeti öğreten kimsedir».

Taşköprü-zâde, Kur'an'dan önceki kutsal kitaplarda, Tevrat, Zebûr, ve İncil'de de bu türlü hükümler bulunduğunu bildirmekte, meselâ, Zebûr'da Allah'ın Dâvud Peygambere şu sözlerini nakletmektedir :

«Benî İsrâil'in rükbânına söyle ki, halktan takvâ sâhipleri ile sohbet eylesinler, eğer takvâ sâhibi bir adam bulamazlarsa âlimler ile, eğer âlim de bulamazlarsa akıllılar ile sohbet etsinler». Zirâ, takvâ, ilim ve akıl üç mertebedir. Akıl beden gibidir, ilim ağaç gibidir, takvâ meyve gibidir. Müellif bu konuda şu görüşü ileri sürer :

Bir şeyin şerefi ve fazileti li-zâtihî, kendisi için, ya da li-gayrihi, başkası için olur; fakat ilim, iki şerefi mânen hâiz ve iki fazileti de cemeder. Zîra, ilim kendisi lezîzdir, bu yüzden li-zâtihî matlubtur ve li-gayrihi dahi lezîzdir, bu yüzden de rağbet görür. Zâtî lezzeti, bununla meşgul ehline gizli değildir; bu lezzet sonsuzdur ve bunun üstünde bir lezzet dahi yoktur. Meselâ İmâm Muhammed'ubn'ul-Hasan eş-Şeybânî, güç bir ilim konusu halletse ya da ilmî bir gerçek ona mâlûm olsa dermiş ki : «kandedir ebnây-i mülûk ki bu lezzeti bilip ilim meslekine sülûk eylemezler...» Öte yandan, ilim mansıbı azil kabul eylemez, halbuki diğer makam sahipleri azledilirler; ilim lezzeti, sâhibinde devamlı olarak mevcut iken yine de başka bir ferde zahmet vermez. Çünkü öğrenme isteği ne kadar fazla ise elde edilen bilgi de o kadar geniş ve sonsuz olur; bahislerin, konuların çokluğu bilginin de artmasına sebep olur. İlmin lezzeti bütün lezzetlerin en devamlısı, en şumûllüsü olması sebebiyle «vülât-i umûr ve ümerâ» ve diğer erbâb-ı dünyâ, gerçekten ulemânın izzetine nâil ve onların rütbesine vâsıl olmak isterler. Halbuki dünyâ mansıblarında hased ve kin ve bu mansıbların elde edilmesinde düşmanlık çok olur. O halde ilim, bütün saâdetlerin başı, bütün makamların en yüksek zirvesidir. İlmin li-gayrihî olan dünyevî lezzet ve menfaatleri, izzet ve vekar husûlüne, nüfûz ve itibar elde etmeye, sebep olmasıdır; hattâ içinde hased ve inad ateşi yanan kötü tıynetteki kimseler bile görünüşte ulemâya hürmet ve ikrâm etmemeye muktedir olamazlar».

(Devam edecek)

---

14 Muslim, *K. Salât'ul-Musâfirîn*, 268